

הרב יעקב אריאל

הידור מצווה באתרוגים

הקדמה

ישראל מחבבין את המצוות ומהדרים ומחפשים אתרוגים נקיים לחלוטין, בלא כל שריטה, אפילו קלה שבקלות, על אף שמעיקר הדין, שריטות קלות ('בלעטלעך') הנוצרות בדרך גידולו הטבעי של האתרוג, אינן פוסלות. אלא שכדי להבטיח אתרוג מהודר יש צורך לטפח אותו ולשמור עליו בכל משך גידולו. האם מותר לעשות זאת בשנת השמיטה? כמו כן, יש דרך לטפח את הפיטם של האתרוג. הפיטם הוא בעצם העלי של הפרח, הנושר בדרך כלל בשעת החנטה. במקרים חריגים הפיטם מצליח לשרוד. אך יש אפשרות להבטיח שאחוז גבוה יותר של פיטמים יישארו על ידי ריסוס מסוים. האם מותר לרסס גם בשנת השמיטה ולדרוש החזר הוצאות על כך? בוודאי שבאתרוג שמיטה אין לדרוש מחיר גבוה יותר על פיטם ששרד בידי שמים והמגדל לא השקיע בו מאמץ מיוחד. זו 'סחורה האסורה'. השאלה היא האם אין הצדקה לטפח אתרוגים בשנת השמיטה אלא יש להסתפק באתרוגים כשרים מעיקר הדין או שמא הידור מצווה מצדיק גם טיפוח אתרוגים מהודרים בשנת השמיטה, גם אם יגבו תמורתם החזר הוצאות וטרחה בלבד, במסגרת אוצר בית דין? או שמא איסור המסחר בפירות שביעית משמעותו שכאשר האתרוג נקי יותר, יש חשש שיטלו בעבורו מחיר גבוה יותר, לא על הוצאות הטרחה, אלא על עצם יופיו של הפרי? (ואכן, בערב סוכות תשס"ט הגרי"ש אלישיב אסר לקנות אתרוגים שהיו במסגרת מה שכונה 'אוצר בית דין' כביכול, שהמחירים בעבורם נגבו לפי רמת יופיים ולא בקופסאות סגורות לפי רמת טרחתם).

א. מלאכות בשביעית לשם טיפוח אתרוגים

בנוגע לטיפוח אתרוגים, נחלקו הפוסקים בשאלה האם מותר לעשות פעולות כדי לטפח אתרוגים מהודרים. בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויב"א הגר"נ קרליץ מוסרים שהם אסרו. לעומת זאת הגר"ב זילבר מתיר. וזו לשון הגר"ח קנייבסקי ('דרך אמונה' הל' שמטו"י פ"א, 'ציון הלכה' ס"ק קעט):

עי' תשו' מהרי"ל דיסקין סי' כ"ז אות ד' וכן משמע לשון רבנו ועי' בבה"ל וכתב בס' תה"ש בשם מו"ח (הגרי"ש"א זצ"ל) דלא הותרה מלאכה למניעת הפסד הפרי רק כשעלול להגרם הפסד בגוף הפרי אבל אסור לעשות מלאכות אלו לתועלת כספית גרידא כגון לכוין את עונת ההבשלה של הפירות לזמן שמחיר הפירות יהי גבוה או למנוע פגם קטן שאינו משמעותי לגבי הפרי אף על פי שהוא משמעותי

לגבי מחירו ולכן מותר בשביעית לשים שקיות על הפירות בעת גידולם על העץ בכדי למנוע מהם נזק שמגרע באכילתם אבל אסור לשים בכדי למנוע הפסד בצורתם החיצונית או בכשרותם כגון באתרוגים וכ"כ בס' ארחות רבנו ח"ב ע' שכ"ה בשם אאמו"ר זללה"ה כעין זה ע"ש בס' י"ח.

מהקשר הדברים משמע שהאיסור הוא כיוון שהמטרה היא כספית. וכנראה שהמחלוקת היא על הסבר דעתו של ה'חזון איש'¹, שהתיר 'אוקמי פירא' משום הפסד הפרי, ולדעתם, הידור אתרוגים אינו בכלל הפסד הפרי. אך אם נניח שמדובר באוצר בית דין, יש מקום לומר שבית הדין מעוניין שלציבור יהיו אתרוגים מהודרים. ולכאורה הדברים קל וחומר: אם באפרסקים התירו לדלל פרחים כדי שיהיו אפרסקים ראויים לאכילה, כמקובל בשוק (לא גדולים מדי, אך גם לא קטנים מדי), צורך הידור מצווה לא כל שכן?!

1. נוי אסתטי ונוי הלכתי

אך מדברי ה'דרך אמונה' לא משמע כן, כי ייתכן לומר גם סברה הפוכה. שני דינים הם בגדר 'זה א-לי ואנוהו', נוי אסתטי כלל אנושי כגון טלית נאה ונוי הלכתי כגון מילה מושלמת בלא ציצין מיותרים.² שני אלו הם רק הידור לכתחילה, אך אינם מעכבים. לעומת זאת, בלולב ואתרוג, ההדר, דהיינו הנוי, מעכב. אלא שהנוי המעכב הוא רק נוי מסוים, רק כזה המשלב את שני הדינים יחד, גם האסתטי וגם ההלכתי. עצם הצורך בפרי נקי הוא אסתטי, אך הגדרת הניקיון היא הלכתית, וההלכה קבעה איזה חוסר ניקיון פוסל ואיזה לא. לדעת ה'תוספות'³, מכיוון שהגדרת אתרוג בתורה היא 'פרי עץ הדר', ההידור מהותי לאתרוג, ולכן הוא מעכב. אך לשיטת רש"י,⁴ לולב יבש פסול משום שנאמר 'זה א-לי ואנוהו', ולא בגלל שבאתרוג נאמר 'הדר'. ויש לומר בדעת רש"י ש'זה א-לי ואנוהו' הוא דין כללי בכל המצוות, וההדר באתרוג הוא מקרה פרטי של 'זה א-לי ואנוהו' הכללי, אלא שגדרו שונה - הוא אינו אסתטי בלבד, אלא אסתטי-הלכתי. הנוי המעכב באתרוג אינו עיצוב נאה, פיטם, חגורה, חספוסים, צבע וכדומה, אלא רק ניקיון ממראה משונה, כגון חזיית וכדומה, כלומר, רק מה שקבעו חז"ל במסורת מסיני מעכב. אמנם, עצם הניקיון הוא נוי אסתטי כלל אנושי, אך התורה קבעה בדיוק מה נחשב נקי לפי ההלכה, ורק קריטריונים אלו פוסלים. שריטות קלות ('בלעטלעך') אינן פוסלות, על אף שהן אינן אסתטיות, אך הן בגדר 'זה א-לי ואנוהו'. אמנם בלולב לא נאמר 'הדר' במפורש, אך מכיוון שבכל מצווה יש מצוות 'זה א-לי ואנוהו', ולולב הוזכר בתורה יחד עם אתרוג, מסתבר שדין הנוי המיוחד לאתרוג חל גם על לולב. אך אלמלא דין 'זה א-לי ואנוהו' הכללי לא היינו לומדים שדין 'הדר' שבאתרוג חל גם על לולב. ורק משום שהנוי הוא ערך כללי בכל מצוות התורה, ובאתרוג יש דין נוי מיוחד, מסתבר שדין זה חל גם על לולב, ולכן הוא

1. חזו"א, שביעית סי' כא ס"ק יד.

2. ר' שבת קלג ע"ב.

3. תוס', סוכה כט ע"ב ד"ה לולב יבש.

4. רש"י, סוכה שם, ד"ה יבש.

פסול.⁵ על כל פנים, ה'הדר' הפוסל באתרוג לכאורה אינו נוי אסתטי כללי אלא הלכתי, ואם כן, יש לומר שבשנת שמיטה, כשיש מלאכות אסורות, והימנעות מהן עלולה לגרום לשריטות באתרוג, מכיוון שההלכה לא פסלה את השריטות, אדרבה, זה נוי וזה יפיו של האתרוג בשמיטה - שניכר עליו שהידרו בגידולו ולא עשו בו מלאכות מיותרות, ומבחינה הלכתית, השריטות מוסיפות לאתרוג חן ויופי.

אך יש מקום לומר שלפחות לשיטת רש"י, אולי הנוי האסתטי הוא ערך גם בשנת השמיטה. לשיטתו, לולב שונה מאתרוג. נוי זה של הלולב נלמד משני כתובים: מ'הדר' האמור באתרוג, שהוא מעכב גם בלולב, ומ'זה א-לי ואנוהו', האמור בכל התורה. ועל כן, גדר ה'הדר' שבו אינו אותו גדר שבאתרוג. אין לו אותה מסורת מסיני כמו באתרוג, אלא 'הכתוב מסרו לחכמים' שיקבעוהו על פי הבנתם. ולדעתם, לולב יבש אינו מהודר כראוי בגלל 'זה א-לי ואנוהו', וממילא חל עליו דין 'הדר', המעכב. ומסתבר שגם אתרוג, שהידורו הוא רק בגלל ה'הדר' שבו, לא ייגרע מלולב שיש בו גם 'זה א-לי ואנוהו'. וקל וחומר שיש להדר מצד 'זה א-לי ואנוהו' גם באתרוג. אלא שלעניין עיכוב, דינו במה שהתורה קבעה מהו 'הדר' ולא פסלה אם אינו מהודר יותר. אך בוודאי לכתחילה אתרוג, שנאמר בו 'הדר' מפורש, ראוי להדר בו גם מצד 'זה א-לי ואנוהו' יותר מאשר במצווה רגילה. האם בשנת השמיטה פטורים מהידור זה? גם לשיטת ה'תוספות', שלולב הוקש בכול לאתרוג, היקש זה הוא רק לעצם דין ה'הדר' שבו, אך גדר ה'הדר' בלולב אינם אותם גדרים של אתרוג, ועל כורחך צריך לומר ש'הכתוב מסרו לחכמים'. נמצא שגם לדעתם, חיוב ההידור באתרוג הוא מעבר לחיוב 'זה א-לי ואנוהו' של כל התורה. אמנם יש הידור המעכב ויש הידור שאינו מעכב, אך לכתחילה, גם לדעת ה'תוספות', יש להדר באתרוג יותר מאשר במצווה רגילה, כי נאמר בו 'הדר' במפורש.

בגמרא (ב"ק ט ע"ב) מבואר שהידור מצווה הוא עד שלישי. ה'תוספות'⁶ פירשו שהכוונה לגודל האתרוג, ולא בכדי נקטו אתרוג, כי מצוות הידור נאמרה בו במיוחד.⁷ ומסתבר שלא רק בגודל יש להדר, אלא הוא הדין גם בנוגע לצורתו הנאה, ומן הראוי להוסיף שלישי במחירו כדי להדרו. אך לפחות לעניין גודל האתרוג, כדי שהאתרוגים יהיו גדולים יותר, יש צורך להשקותם, ואם לא נרבה להשקותם הם יישארו קטנים. האומנם נצמצם את ההשקיה על מנת שהאתרוגים יישארו קטנים? לא מסתבר. ואם כן, הוא הדין בנוי האתרוג - יש חיוב להוסיף בהידורו עד שלישי.⁸ הסברה נותנת שגם נוי אסתטי, שהוא מצווה כללית, מן הראוי שיישמר גם בשמיטה. שלא גרע מנויים של כל הפירות הנאכלים,

5. ר' כפות תמרים, ושפת אמת סוכה שם.

6. תוס', ב"ק ט ע"ב, ד"ה עד שלישי.

7. לעומת זאת, רש"י השווה את השלישי באתרוג לשלישי האמור בספר תורה; וזו לשונו (ב"ק שם, ד"ה בהידור): 'שאם מוצא ב' ספרי תורות לקנות ואחד הדור מחבירו יוסיף שלישי הדמים ויקח את ההדור דתניא זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות עשה לך ספר תורה נאה לולב נאה טלית נאה ציצית נאה'.

8. ולדעת התוס' בב"ק שם, גם אם קנה אתרוג מהודר פחות, עליו להוסיף שלישי ולקנות אתרוג מהודר יותר.

שאם מראה הפרי עלול לגרום לרתיעה משמעותית של צרכנים מלצרוך אותו, מותר לשפר את חזותו - 'לא תהא כוהנת כפונדקית'.

2. האם פגיעה בנוי נחשב 'אוקמי'

שאלת היחס לנוי היא כללית יותר, לא רק בגידול אתרוגים, אלא גם בכל נושא הגינון. האם טיפוח של גינון אסתטי הוא 'אוקמי' בשמיטה או שהוא אסור? כגון ניכוש עשבים שוטים וקוצים בגינה. אין ספק שאם הניכוש מיועד להכשיר קרקע לזריעה, זו חרישה, שאסורה בשמיטה. גם ניכוש המאפשר צמיחה טובה יותר של צמחי נוי, אף הוא אסור. אך האם גם שמירה על הנוי - שהגינה תמשיך להיראות יפה גם בשמיטה, אסורה אף היא? יש פוסקים האוסרים זאת. הם מתירים רק ביעור עשבים שוטים שיש בהם חשש לקינון נחשים ולשרפות, אולם הנוי עצמו אינו ערך מבחינתם. אך גם הם יודו שלפחות בתי מלון, שפרנסתם תלויה בנוי סביבתם, וכן מבני ציבור של המדינה והממשלה ומוסדות שמראיתם הנאה צריכה לעורר יחס של כבוד מצד הבאים בשעריהם, כולל נכרים הבאים מארצות זרות, מן הראוי שייראו נאים גם בשנת השמיטה, ומותר לנכש בהם את העשבים השוטים והקוצים המכערים את מראם. (בדומה למלך שחייב להסתפר בכל יום ולרחוץ פניו אפילו ביום הכיפורים שנאמר 'מלך ביופיו תחזינה עיניך'⁹) גם פעולה זו היא בגדר 'אוקמי'. יש אפוא מקום לומר כן גם בנוגע לכלל הציבור, שאדרבה, בשנת שבת הארץ מן הראוי שהארץ, שעליה חלה המצווה, תיראה יפה. כשם ששולחן השבת, מן הראוי שייראה יפה, מקושט בפרחים, נקי ומסודר, כך גם אדמת ארץ ישראל הקדושה - בשנת שבתה, מן הראוי שתיראה יפה. ואם כן, לא יהיה הדרו של פרי 'עץ ההדר' לצורך מצווה גרוע מהם. אדרבה, גם מי שאינו רואה בנוי הגינה ערך המצדיק ניכוש בשמיטה, יודה שלפחות בנוי של מצווה, שבו התורה אמרה 'זה א-לי ואנוהו', מותר לעשות פעולות 'לאוקמי' נוי של מצווה בשמיטה. ועל כך סומכים בתי הדין הדואגים לחלוקת אתרוגים מהודרים לציבור.

3. חשיבות הנוי באתרוג

העולם 'התפנק' במשך הזמן והתרגל לאתרוגים נקיים ביותר. והדבר מצביע על חיוב המצווה בידי הציבור הרחב, שמוכן להשקיע מהונו לצורך קיום מצווה למשך כמה ימים בלבד. בעל בית נורמטיבי הרוכש אתרוג בקופסה סגורה, כנהוג באתרוגי 'אוצר בית דין' בשמיטה, אם יפתח את הקופסה ויגלה אתרוג שרוט, אמנם כשר כדין, אך המראה שלו אינו נאה, עלול לטעון שזהו מקח טעות ולדרוש אתרוג אחר תמורתו. איני בטוח שלא יצדק בדינו. לא כל האנשים בקיאים בהלכות אתרוג, והוא, על דעת ש'פרי עץ הדר' כנהוג וכמקובל בימינו, שילם במיטב כספו גם בשנת השמיטה. זאת ועוד, אם יצא שם רע על אתרוגי שביעית - שאינם מהודרים, לפי המושגים המקובלים בציבור, שרובו אינו - תלמידי חכמים מובהקים, יעדיפו כולם אתרוגים מיובאים מחו"ל, ובכך יקופחו אתרוגי

9. ישעיהו לג, יז. ועי' סנהדרין כב ע"ב וימא עח ע"ב.

ארץ ישראל הקדושים בקדושת שביעית וייגרם להם הפסד, ותיפגע גם פרנסתם של בעלי הפרדסים המגדלים לנו אתרוגים בכל השנים, וייתכן שיסיקו מסקנות ויחסלו ענף חשוב זה בחקלאות הישראלית. לכן אין ברירה אלא להתיר את הפעולות לטיפוח הנוי של האתרוגים.

מסתבר שהסיבה העיקרית שבגללה אסרו פוסקים רבים את הפעולות לטיפוח הנוי של האתרוגים היא החשש שהסוחרים ידרשו מחיר גבוה יותר על אתרוג מהודר, גם אם לא השקיעו מאמצים גדולים יותר בגידולו, והדבר אסור משום סחורה בפירות שביעית. לא כל המגדלים והסוחרים הם 'גבורי כח עושי דברו', שמוכנים לוותר על הרווחים מאתרוגים מהודרים ולחלקם בקופסאות סגורות, **שמחירם נקבע בידי בית הדין לפי רמת ההשקעה שהושקעה בהם ולא לפי הידורם**. אם כי במקרים רבים ההידור הוא פונקציה של טיפול מאומץ יותר, ולכן בית הדין מאפשר לגבות מחיר שונה לפי דרגות שונות של ניקיון, המעיד על המאמץ שהושקע בכל דרגה.

ב. תוספת תשלום להקלאי שמגדל אתרוג מהודר

אמנם על ידי הידור זה המגדל עובד ומקבל שכר על טרחתו הנוספת, אולם בית הדין מינה אותו להיות שליח ציבור למען הציבור, והציבור מעוניין בכך שיעבוד יותר ויספק לציבור אתרוגים מהודרים יותר. הדרישה מבעלי הפרדסים לגדל אתרוגים נקיים ומהודרים יותר דורשת מהם עבודה נוספת, אולם שכרה, המגיע להם בצדק, בצדה. לא מדובר על מסחר, אלא רק גמול סביר תמורת טרחה. בית הדין יגבה מהציבור את מלוא ההוצאות, כולל טרחתם של המגדלים. וצריך עיון - האם דרישה זו מותרת? מצד אחד, יש כאן צורך מצווה שלציבור יהיו אתרוגים מהודרים. מצד שני, היא מאפשרת פרנסה נוספת למגדלים ועובדיהם. אמנם לא מדובר במסחר, אלא בהחזר הוצאות, אולם טרחה זו גופא, האם אין חשש שמטרתה ניצול פירות שביעית לשם פרנסה ולא לשם מצווה? האם אין פרנסה זו מבטלת את ערך המצווה והופכת את אתרוג השמיטה למקור פרנסה? ואם כן, לא צורך המצווה מניע את המגדלים אלא פרנסתם, ואינם נחשבים שמקיימים מצווה בכך, ואם כן, אין כל ערך ב'אוקמי' לשם מצוות 'זה א-לי ואנוהו'. מצאנו כעין זה בגמרא (סוכה כו ע"א):

תניא, אמר רבי חנניא בן עקביא: כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן, וכל העוסקין במלאכת שמים - פטורין מקריאת שמע, ומן התפילה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה, לקיים דברי רבי יוסי הגלילי. שהיה רבי יוסי הגלילי אומר: העוסק במצוה פטור מן המצוה.

וכתב בנוגע לגמרא זו ה'מגן אברהם' (לשו"ע סי' לח):

פירש"י הלוקחים כדי להמציאן למכור למי שצריך להם עכ"ל משמע דאם עושה כדי להשתכר בו לא מקרי עוסק במצוה וצ"ע בנדרים דף ל"ג משמע דמחזיר אבידה הוי עוסק במצוה אף על פי שנוטל עליו שכר וי"ל דהתם אינו נוטל אלא

שכר בטלתו א"נ התם עיקר כוונתו להשיב אבדה אבל הכא עיקר כוונתו להשתכר עסי' תל"ג ס"ח.

וה'ביאור הלכה' (לשו"ע שם, ס"ק ח ד"ה הם ותגריהם) הקשה מהגמרא (ב"מ פא ע"ב): המלוה את חבירו על המשכון ואבד המשכון - ישבע ויטול מעותיו, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר: יכול לומר לו: כלום הלוייתי אלא על המשכון? אבד המשכון - אבדו מעותיך. אבל הלוהו אלף זוז בשטר, והניח לו משכון עליהם - דברי הכל: אבד המשכון אבדו מעותיו. במלוה צריך למשכון קמיפלגי. מר סבר: מצוה קא עביד שהלוהו, והוי שומר שכר. ומר סבר: לאו מצוה קא עביד, שלהנאתו מתכוין, והוי שומר חנם.

לכאורה בשאלה זאת נחלקו רבי עקיבא ורבי אליעזר - האם מי שמקיים מצווה ומשתכר בה, כוונתו לשכר ואינה מצווה ואינו פטור ממצוות אחרות או שכוונתו למצווה והעוסק במצווה פטור מן המצווה? והלכה כרבי עקיבא - שהוא נחשב למקיים מצווה. וכתב שם ה'משנה ברורה' (ביאור הלכה' שם): 'ומ"מ נ"ל דאם כונתו לשניהם בשוה מיקרי עוסק במצוה'. והוכיח זאת מרש"י (פסחים ח ע"ב): 'האומר סלע זו לצדקה ע"מ שיחיה בני הרי זה צדיק גמור', פירש"י - הרי זה צדיק גמור - 'בדבר זה, ולא אמרינן שלא לשמה עושה, אלא קיים מצוות בוראו שצוהו לעשות צדקה, ומתכוין אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיו בניו'. עוד חילק שם בין כתיבת סת"ם למסחר בסת"ם. כתיבת סת"ם היא עצמה מצווה, אלא שאינה גמר המצווה (גמר המצווה הוא רק בהנחת התפילין). אמנם המניע לכתיבה הוא השכר, אך כשהוא עוסק בכתיבה, כוונתו לשם מצווה, ואם כן, הוא עוסק במצווה, מה שאין כן תגרים. הם אינם עוסקים במצווה אלא במסחר.

הנחתו, שהכתיבה עצמה היא מצווה, צריכה עיון; אמנם נאמר בתורה 'וכתבתם', אולם זו אינה מצווה. המצווה היא בקשירה. הכתוב בא רק ללמדנו את התנאים הדרושים לכתיבת הסת"ם: כתיבה ביד, לשמה ובידי בר חיובא וכדומה, אך אין מצווה בכתיבה עצמה. ואולי כוונתו לומר שמכיוון שהתורה גדרה את עצם הכתיבה בהלכות רבות, על אף שאינה גמר המצווה, מן הסתם מי שכותב סת"ם נמצא באווירה של קדושה; הוא עוסק בכתיבה לשם קדושת סת"ם וקדושת השמות, וגם אם כוונתו לשם שכר, כוונתו האישית מתבטלת מול הערך של כתיבת הסת"ם. מוכר סת"ם הוא סוחר ככל הסוחרים, אלא שבמקרה הוא מוכר סת"ם. אין בעיסוק זה כשלעצמו מצווה. מגדל אתרוגים דומה יותר לסוחר סת"ם ולא לסופר סת"ם. הוא חקלאי ככל החקלאים אלא שהוא מגדל אתרוגים. אין בעיסוק זה כשלעצמו מצווה.

1. גידול פירות שביעית לחוד ועוסק במצווה לחוד

יש לחלק בין דין 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' לגידול פירות בשביעית. אלה שני גדרים שונים. גדר 'העוסק במצווה פטור מן המצווה' אינו דווקא במקיים מצווה, אדרבה, לפעמים מקיים המצווה אינו נפטר ממצוות אחרות אם אינו עוסק בה. למשל, מי שתפילין בראשו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, אינו פטור ממצווה אחרת, על אף שמקיים מצווה, כי

אינו **עוסק** במצווה.¹⁰ לעומת זאת, מי שעוסק במצווה, גם אם אינו מקיים מצווה, פטור ממצווה אחרת. ואפילו מי שהולך לשמוע דרשה (סוכה כה ע"א), פטור מן המצווה אף על פי שבהליכתו עדיין אינו מקיים מצווה. לכן נראה שכותב סת"ם עוסק במצווה, והוא עוסק בייצור חפץ של מצווה. ולא מדובר רק בספר תורה, שבו הכתיבה עצמה היא מצווה¹¹ ואז כשהסופר כותב לצורך פרנסתו, נחשב עוסק במצווה, אלא אפילו תפילין ומזוזות, שאין בכתיבתם עצמה מצווה, אך יש ערך חשוב בכך שיהיו תפילין ומזוזות מצויים בעולם כדי שאפשר יהיה לקיים בהם מצווה - גם אם כוונתו לשם שכר, אנו מתייחסים בעיקר לייצור החפץ של מצווה - ודינו גם כן כעוסק במצווה. כוונת המצווה מבטלת את כוונת השכר. דוגמה לכך מצאנו ב'תוספות' (ביצה כז ע"ב ד"ה ועל החלה):

ומ"מ קשה תרומה דצורך הדיוט להסיק תחת תבשילו אימא ישרפנו ב"ט תחת תבשילו דהא איכא צורך אוכל נפש? ותירץ רבינו יצחק דתחת תבשילו הואיל ואית ביה נמי צורך גבוה בטל ליה צורך הדיוט אצל צורך גבוה והוי כאילו כולו של גבוה וראיה מדלעיל (דף יט.). דאמרינן נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב ואפילו שלמים.

ואולי אפשר להביא דוגמה נוספת מהגמרא (תמורה כה ע"א): 'האומר עם יציאת הבכור הרי זה הקדש, אינו קדוש דברי הרב ודברי תלמיד דברי מי שומעים?'. לכן, כאמור, כותב הסת"ם, אף שמתכוון לפרנסתו, נחשב עוסק במצווה, מה שאין כן הסוחר בסת"ם, שאינו מייצר את הסת"ם אלא רק סוחר בהם - אינו עוסק במצווה.

2. שכר המגדל הוא בעבור הפירות שמביא לבית הדין

אולם האמור לעיל אינו נוגע לעניין גידול פירות שביעית. השאלה אינה האם מגדל אתרוגים עוסק במצווה ופטור מן המצווה. פשוט שאינו פטור ממצוות, וגם כש'חתם סופר' (סוכה לו) כתב שמצוות יישוב ארץ ישראל היא כהנחת תפילין, הוא לא התכוון לפטור את מיישבי ארץ ישראל מאף מצווה. השאלה היא אחרת - האם בית הדין מעוניין שיגדלו אתרוגים מהודרים, גם אם לשם כך יינתן תמריץ למגדלים? נראה לי שכן. את בית הדין מעניינת **התוצאה**. כשם שבכל הגידולים החקלאיים בית הדין דואג שיהיו פירות וירקות ראויים לאכילה בידי הציבור. על אף שלא כל המגדלים כוונתם לשם שמים, בית הדין אינו מתעניין האם כוונת המגדל לשם שמים, אלא מבחינתו התוצאה היא העיקר. בית הדין מעוניין שיהיו אתרוגים מהודרים לציבור, ואין זה מעניינו של בית הדין מה הן כוונותיו של המגדל. וגם אם כוונותיו כלכליות, כל עוד אינו עושה סחורה בפועל, והוא מקבל את שכרו רק בעבור עבודתו, בית הדין מסתפק בכך. ויש להביא ראיה לכך שבמקום שהתוצאה היא העיקר, אזי כוונה אחרת אינה פוסלת - מן הגמרא (פסחים ח ע"א) שהובאה לעיל: 'האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העולם הבא - הרי זה צדיק גמור!', ופירש

10. ר' תוס', סוכה כה ע"א ד"ה שלוחי והג"א שם.

11. שנאמר עליה: 'ועתה כתבו לכם...' (דברים לא, יט) אם כי מטרתה העיקרית היא 'ולמדה את בני ישראל'.

רש"י: 'הרי זה צדיק גמור - בדבר זה, ולא אמרין שלא לשמה עושה, אלא קיים מצות בוראו שצוהו לעשות צדקה, ומתכוין אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיו בניו'. ומכאן שזוהי צדקה גמורה על אף שכוונתו לשם החלמת בנו, כי בסופו של דבר העניים נהנים מכך.¹² אמנם ה'משנה ברורה' (שם, בביאור הלכה שם) דייק מרש"י שמדובר שהוא מתכוון לשני הדברים: גם למצווה וגם להחלמת הבן. ואכן שם הכרח לומר כן, כי הסוגיה (פסחים ח ע"ב) מדברת במי שהולך לבדוק חמץ ודרך אגב מחפש מחט. עד עתה הוא לא חיפש את המחט, אלא רק בהזדמנות זו של בדיקת חמץ הוא מתכוון גם למחט - משמע יש לו שתי כוונות. אך בגמרא (ב"ב י ע"ב) אי אפשר לומר כן. שם מדובר בכוונה אחת ולא בשתי כוונות; וזו לשון הגמרא:

וחסד לאומים חטאת - כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו... דעביד הכי לאו צדקה גמורה היא? והתניא: האומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה לעולם הבא - הרי זה צדיק גמור! לא קשיא: כאן בישראל, כאן בעובד כוכבים.
שם רש"י אינו מפרש שהיו לו שתי כוונות אלא פירש:

כאן בישראל וכאן בעובד כוכבים - ישראל דעתן לשמים בין יחיה בין לא יחיה אינו מהרהר אחר מדת הדין אבל עכו"ם אינו נותן אלא ע"מ כן ואם לאו מתחרט. ועל כן צריך לומר שיש הבדל בין מצוות שבין אדם לחברו למצוות שבין אדם למקום. במצוות שבין אדם לחברו - העיקר הוא המטרה והתוצאה, ולכן גם לכולי עלמא אין צורך בכוונה.¹³

ועוד יש לומר שבתפילין הוא מינה את עצמו להיות סופר או סוחר של תפילין, אך בשביעית בית הדין מינה את המגדל להיות שליח של בית הדין¹⁴ לגדל ולספק אתרוגים מהודרים לציבור, וסוכם עמו מראש שיקבל את שכרו. ולכן גם אם כוונתו להתפרנס, לא דעתו היא הקובעת, אלא דעת בית הדין. כוונת בית הדין היא שיעסוק במצווה וישתכר בהתאם לעבודתו ולא כסוחר. שליח בית הדין הוא כפועל שידו נחשבת כיד בעל הבית, וגם אם הוא קבלן, בעל הבית מעודד אותו שיעבוד בקבלנות, ועל אף שהוא קבלן, דינו כפועל של בעל הבית. לכן כוונת בעל הבית, שהוא בית הדין, היא הקובעת, ולא כוונת הפועל.¹⁵

12. הערת עורך, י"פ: הדבר תלוי בהגדרת מצוות הצדקה, שכן לפי הרמב"ם בפיה"מ (אבות פ"ג מט"ו), עדיף לתת שקל למאה עניים מאשר 100 ש"ל לעני אחד, כי העיקר במצוות הצדקה הוא פעולתו של הנותן ולא רווחתו של המקבל; וע"ע מהר"ל, נתיבות עולם סוף פ"ד; ויש לדייק מרש"י שכתב: 'אלא קיים מצות בוראו שצוהו לעשות צדקה'.

13. ר' זרע אברהם (לופטביר) ערך כוונה; ועל דרך זו גם באתון דאורייתא, כלל כג.

14. וגם אם הוא הציע את עצמו להיות שליח של בית הדין, מכל מקום, המינוי הוא של בית הדין.

15. אמנם בהדסים לא התירו גיזום לשם הצמחת הדסים משולשים, כי שם הגיזום דומה לזמירה, שהיא תולדה של זריעה, כי הוא גורם לצימוח חזק יותר, ולכן מתרבים ההדסים המשולשים. זריעה לא הותרה בשביעית גם לא על ידי שליחי בית הדין.